

СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЯ ВАРЫЯНТНАСЦЬ АДДЗЕЯСЛОЎНЫХ НАЗОЎНІКАЎ У ЛЕСАГАСПАДАРЧАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

The article analyses derivational variants of deverbal nouns with productive suffixes **-нн(е)**, **-к(а)**, **-цыя** in forestry terminology.

Словаўтварэнне – адна з праблемных галін мовазнаўства. Нягледзячы на значную колькасць прац па словаўтварэнні, што з’явіліся ў апошні час, усебаковае вывучэнне гэтай галіны мовы пачалося нядаўна. Праўда, яшчэ недастаткова раскрыты асноўныя паняцці словаўтварэння, нават не вызначана яго месца ў мовазнаўстве. Цяжкасць выклікае тое, што ў якасці асноўнай элементарнай адзінкі пры аналізе словаўтваральных фактаў прызнана марфема. Яна з’яўляецца адзінкай марфалагічнага ўзроўню, а функцыянальны, зместавы план яе блізкі да адзінак лексічнага ўзроўню.

Уключэнне словаўтварэння ў лексікалогію або граматыку ці выдзяленне ў самастойны раздзел лінгвістыкі звязана з неаднастайнасцю разумення прадмета словаўтварэння, паняцця вытворнасці, асноўных словаўтваральных адзінак.

Прадметам вывучэння ў словаўтварэнні з’яўляюцца словаўтваральная структура слоў і словаўтваральных значэнні, якія нагадваюць семантычныя адзінкі абагульненага тыпу.

Асноўны аб’ект словаўтварэння – вытворныя словы. Вызначэнне адносін вытворнасці, характару словаўтваральнай структуры вытворных слоў, прадуктыўнасці дэрывацыйных сродкаў, набору словаўтваральных значэнняў, тэндэнцый у выкарыстанні асобных словаўтваральных сродкаў і актуалізацыя тых або іншых словаўтваральных значэнняў складаюць задачу словаўтваральнага аналізу.

Разглядаючы словаўтварэнне, узнікае патрэба суадносіць вытворныя словы не толькі з іх утваральнымі, але і з варыянтнымі (дублетнымі) формамі, калі яны існуюць.

Да словаўтваральных варыянтаў адносяцца аднакарэнныя словы адной граматычнай катэгорыі з блізкімі па значэнні (сінанімічнымі) афіксамі.

У разглядаемай групе лесагаспадарчых тэрмінаў, якія абазначаюць назвы дзеяння, працэсу, стану, варыянтнасць утвараюць прадуктыўныя суфіксы апрадмечанага дзеяння **-нн(е)**, **-к(а)**.

Калі ўлічыць, што суфікс **-нн(е)** можа далучацца да асноў дзеясловаў закончанага і незакончанага трывання, то колькасць магчымых варыянтаў павялічыцца. Наяўнасць двух-трох назоўнікаў, утвораных ад аднаго дзеяслова – даволі частая з’ява: *адкражываць – адкражыванне – адкражыванне – адкражываць; анілаваць – анілаванне – анілаваць; прачысціць – прачысчэнне – прачыстка*. Працэс утварэння падобных назваў вельмі актыўны.

Варыянты аддзяслоўных назоўнікаў уступаюць у складаныя семантычныя адносіны тоеснасці і нятоеснасці. Поўная семантычная тоеснасць назіраецца ў варыянтах назоўнікаў, утвораных ад няпарнатрывалых беспрыставачных пераходных дзеясловаў пры дапамозе суфіксаў **-нн(е)** і **-к(а)**: *траляваць – траляванне – тралёўка; штабеляваць – штабеляванне – штабляўка; транспартаваць – транспартаванне – транспарціроўка*. Такія назоўнікі абазначаюць актыўны працэс уздзеяння на аб’ект.

Поўную семантычную адпаведнасць маюць назоўнікі, утвораныя ад дзеясловаў незакончанага трывання пры дапамозе суфікса **-нн(е)** і дзеясловаў закончанага трывання пры дапамозе суфікса **-к(а)**: *апрацоўваць – апрацоўванне, апрацаваць – апрацоўка; засякаць – засяканне, засекчы – засечка; выкарчоўваць – выкарчоўванне, выкарчаваць – выкарчоўка, падкормліваць – падкормліванне, падкарміць – падкормка; апрацоўваць – апрацоўванне, апрацаваць – апрацоўка*. Некаторыя варыянтныя рады гэтага тыпу складаюцца з трох членаў: *адкамляванне – адкамляванне – адкамляўка; адкражыванне – адкражыванне – адкражываць*.

Назіраецца семантычная тоеснасць у некаторых аддзеяслоўных назоўніках з суфісам **-нн(е)** і бяссуфіксных: *абмерванне – абмер; праграванне – прагрэў; сколванне – скол; ас-молванне – асмол.*

Што тычыцца назоўнікаў, утвораных ад запазычаных дзеясловаў, то яны знаходзяцца ў такіх жа адносінах семантычнай тоеснасці, аднак пашыраецца марфемная варыянтнасць на **-цыя**: *акліматызаваць – акліматызацыя – акліматызаванне; апрабаваць – апрабацыя – апрабаванне – апрабоўка; гібрыдызаваць – гібрыдызацыя; пашпартызаваць – пашпартызацыя; стратыфікаваць – стратыфікацыя; сартыментываць – сартыментывацыя, але тэрасаваць – тэрасаванне, фарміраваць – фарміраванне.*

Паміж некаторымі аддзеяслоўнымі назоўнікамі з рознымі суфісамі могуць узнікаць адносіны нятоеснасці. Акрамя значэння дзеяння, працэсу, развіваецца значэнне канкрэтнасці ў назоўнікаў на **-к(а)**, **нуль суфікса**: а) прадметы, вынік дзеяння (*падноўка* «зняты слой кары пры падсочцы», *афарбоўка* «колер», *пілоўка* «пілаватэрыялы», *саджалка* «спецыяльная машына для пасадкі лесу», *асмол* «смалістая драўніна»); б) уласцівасць, характар дзеяння (*тралёўка, чакероўка, прачыстка, маркіроўка, кляймоўка, падкормка, падсочка*); в) месца, дзе адбылося ці адбываецца дзеянне (*высечка* «высечаная плошча лесу»; *скол* «месца, дзе адсякаўся кавалак дрэва»; *пралыска* «месца, дзе часткова знялі кару»; *гар* «тэрыторыя згарэлага лесу»).

Значна радзей набываюць прадметнае значэнне назоўнікі на **-нн(е)** і **-цыя**: *згуртаванне, насаджэнне, канкурэнцыя, рэзервацыя.*

Могуць праяўляцца семантычныя адрозненні паміж аддзеяслоўнымі назоўнікамі тады, калі адны з іх адпавядаюць зваротным дзеясловам і абазначаюць стан (*абязводжанне, прыгнечанне, апыленне*), а другія адпавядаюць пераходным дзеясловам і абазначаюць дзеянне (*абязводжанне, прыгнечванне, апыльванне*).

Для лесагаспадарчай тэрміналогіі характэрны аддзеяслоўныя назоўнікі самаадвольнага дзеяння на **-нн(е)**, за рэдкім выключэннем на **-к(а)**, якія не маюць варыянтнасці: *абсяхвойванне, акорванне, адраўненне, цвіценне, удзірваненне, удушэнне, усыханне, прыгнечанне, прарастанне, прыжыванне, паляганне, кушчэнне, паспяванне, высыханне, апыленне, завяданне, заражэнне, усушка.*

Неабходна заўважыць, што ад многіх беспрыставачных дзеясловаў тыпу *валіць, сушыць, чакераваць* можна ўтварыць толькі адну форму аддзеяслоўнага назоўніка пры дапамозе суфікса **-к(а)**: *валка, сушка, чакероўка.*

Не маюць варыянтнасці многія складаныя аддзеяслоўныя назоўнікі на **-нн(е)**: *лесаўтварэнне, лесааднаўленне, лесавырошчванне, лесазахаванне, лесакарыстанне, лесанасаджэнне, лесаназапашванне, лесанарушэнне, лесаразвядзенне, лесаўзнаўленне, лесаўпарадкаванне, гумусаўтварэнне, землекарыстанне, копаскладанне, смолацячэнне, смолаўтварэнне, сортавыпрабаванне і на **-к(а)**: лесанасадка, лесанарыхтоўка, лесараспрацоўка, лесарасчыстка, каранепадноўка, каранепадрэзка, санвысечка, суччарэзка, штабелеўкладка, асмолападсочка.*

Не ўтвараецца марфемнай варыянтнасці ў складаных аддзеяслоўных назоўнікаў на **-цыя**: *лесаінвентарызацыя, лесамеліярацыя, стволастандартызацыя, азратаксацыя.*

Выключна рэдка сустракаюцца складаныя аддзеяслоўныя назоўнікі з марфемнай варыянтнасцю на **-нн(е)** і **-к(а)**: *лесанілаванне – лесанілоўка, лесаасушэнне – лесаасушка.*

У адносінах да частаты ўжывання варыянтнага раду марфем адзначаецца, што назоўнікі на **-нн(е)** маюць большы дыяпазон у параўнанні з назоўнікамі на **-к(а)** і бяссуфікснымі ўтварэннямі: *банітаванне, тэрасаванне, абсемянненне, азеляненне, асвятленне, ашкурванне, прарэджванне, падрумяньванне, пачкаванне, складзіраванне, шалюгаванне, шлейфаванне, шчыляванне, чаранкаванне і інш.* У колькасных адносінах гэта выглядае так: 60 % на **-нн(е)** – (107 адз.), 30 % на **-к(а)** – (54 адз.), 10 % на **-цыя** – (28 адз.).

Наяўнасць словаўтваральных варыянтаў дазваляе пазбягаць мнагазначнасці тэрмінаў. Становіцца магчымым працэс дыферэнцыяцыі тэрмінаў, якія ўтвараюцца ад розных значэнняў дзеяслова пры дапамозе розных словаўтваральных сродкаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская мова. Энцыклапедыя. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1994.
2. Зверев А.Д. Словообразование в современных восточнославянских языках. – М.: Высшая школа, 1981.
3. Потиха З.А. Современное русское словообразование. – М.: Просвещение, 1970.
4. Пытанні культуры пісьмовай мовы. – Мн.: Народная асвета, 1991.
5. Кузьмин Н.П. Отглагольные существительные в специальной лексике. – М.: Наука, 1971.
6. Лукашанец А.А. Комплексныя адзіпкі словаўтварэння ў беларускай мове // Весці Акад. навук Беларусі. Сер. гуманітарных навук. 1995. – Вып. 3. – С. 112–119.